

א י ו ב .

(ספה).

I.

ספרים נחרדים ומחורים, יחידים במינם ונפלאים בתכנם, הולידה היצירת העברית בתקופתה המאוחרת, בימי השמש האחרונים אשר לה. כל יצירה היא עולם בפני עצמו, רחוקה מהקרתה ונבדלה ממנה, כאנמי ההרים הבודדים אשר לא יתחברו לעולם זה עם זה. חיים מיוחדים והמיה מיוחדת לכל אחד. אין עוד אתו הרוח האחת, הכוללת, אשר היתה מסעמת את יצירות הנבואה הקדומה ומטביעה על כולן הותם של אחדות פנימית, כגנה השמש המעור, המטשטש בבהירותו את כל נגן וכך נגן על פני הגוף. הנבואה – זה היה הים הגדול ורחבי-הידיים, אשר לתוכו השתפכו נהרות-האיתנים, הקטנים עם הגדולים, ויהיו להמית-אלהים אחת, עד אשר לפעמים לא היה עוד להבחין בין קול לקול. יצירת הנבואה הקלאסית היתה כמעט קוליקטיבית. בקושי רב אנו עומדים על אפים האישי של כמה מן הנביאים. הלום אחד מרחף על כלם. גם האינדיבידואליים ביותר, יש איזה דבר המשתף אותם אל חבריהם. השרבוט העצמי נבלע בקלסתר פניה של התקופה. כל יחיד אינו ענ עונה לעצמו, כי אם שש לחצפרף אל החבורה, ולו גם יאבד בתוכה. על כן יש אשר האחד תזר על דברי חברו וממלא אחרי דברי חברו, ואין אנחנו מרנישים בזה; ויש אשר נאמין, כי מלב אחד כלם יצאו... הנבואה היתה יצירת האומה העברית כולה, ואנחנו עוברים מספור של נביא אחד לחברו, כמו מאולם לאולם בבית-מקדש גדול אחד.

כשאנחנו עוברים מיצירות הנביאים אל הספרים האחרונים של היצירה העברית הקדומה, אורם של עולמות אחרים טלף אותנו תיכף. עולמות מרוחקים ונבדלים. אין נשר בין עולם לחברו. כאי בחד מזהיר כל אחד בפני עצמו. אין הם קשורים בזמנם, במקומם, כדוב דברי הנביאים. פניהם אל הנצח. האדם הציג כאן לברו עם חידת חייו ותגת מותו. אין כנפיה הרחבות של האומה סוככות עוד על בניה הגדחים. כל אחד מתחיל לבקש מקלט לעצמו, לנפשו. לא פתרון חי עם, כי אם

פתרון חיי אדם דורשים המשוררים האלה, אשר גם שמותיהם לא נשארו לנו ברובם לזכרון. עם יכול לחכות למשיח וטאלו, אך היחיד העלף. לאבדת חיו אין השלומים. אין זאת כי האורגניזמוס הלאומי התחיל כבר מתפורר אז. הבנים נפרדו כעל אסם, ועל פני הישימון הנדול נראו התועים הראשונים.

זאת היתה ראשית הבציר. סערת האביב הגרולות של השירה העברית עבת זה כמה. קולות ה' על המים נדמו. נפסקה זרמת ההרים העזה והבטחה, ורק בת-קול אחרונה רומיה עוד ברממת לילות. דומם קולחים נחלי-הקיץ האחרונים ורוך להם חוץ ושקט, אך ינון כבוש מלוה את לבתם. ואם יש אשר יתעורר עוד הסער, והרים רק נלים כבדים ואפלים. ונפסי הנבואה האחרונים אם ידובנו את אחד השרידים הבודדים, - לא ל"מלחמות אלהים" עוד יקרא, לא על נצחון יהיה אמרתו, כי אם על בוא הלילה הורבן הלילה. אין עוד ביצירותיה של תקופה זו לא מהוד בשחונה של הנבואה, אף לא מבהירות הכללח שלה. דמדומי לב ומבוכת לב בכל. על שני יהדה עופי השמש התחיל יורד הלילה, והכוכבים המעטים אשר הציצו מתוך השמים האפלים. רמזו רמזים רחוקים, סתומים וסתומים.

והנה שירת א י ב - הד מתריד כסער הראשון כבואו. מרחב המדבר נושב עלינו ואלהי המדבר העתיק שוב דובר אלינו מתוך הסערה. אלהים רענן וחזק ובהו אתו. הענף לא יבוא לפניו. בותר על ההיים ותפארת החיים לא יחפוץ ובהכנעת-נפשו לא יקח את לבבו. בעז רוחו של האדם ובתום רוחו עוד יאמין, וברענים, כשוב עליו לבו, עוד יחמד לצון לו עמו ונסה ינסה את כחיהסבל אשר לבהיריו. עוד יש את מי לנסות. ממרום כסאו ישמח לראות את עזי-הנפש, את אלה המתקיימים כנגדו מתוך שפעת אהבה ואמונה. שבת הוא, כי עוד לא נבלח אדמתו, אם היא מנדלת עוד כפירי-רוח כאלה. כל עוד האדם מתקומם בארץ, לא יגדל השממון גם בשמים. אין איש יודע, מי הוא מחברה של פואיסה נפלאה זו - מי הוא האיט אשר השליך את זרע המרד הראשון, אשר מתוכו גדלו עד היום צמחי הרחות העזים אשר לאנושיות כלה. כמהברו של ספר "קהלת" גם הוא קלאי. עוד פחות מאשר בספר "קהלת" ניכרים בו סימנים של איזה זמן ואיזה מקום. יש בסגנונו איזו פראות עתיקה, איזו הותם של קדומים. במקומותיו הסתומים יש מעקבת המדבר וחידותיו; כמו כתבת הרותה על סלעי ישימון קדמונים, שנמחו רשומיה פה ושם ועוד בשרידיה שוממים ההיים הלהטים, אשר הבעיר הנאון הגעלם, - זה אשר שמו וספרו ישארו לנו לעולם כחידת-פלאים, כסוד הבריאה הנצחית אשר אין נבול וקצב לכחותיה.

עוד פחות מזה יכולים אנחנו לעמוד על זמנה של יצירה זו. כל השערתיהם הראשיות של החוקרים אין בהן כדי להכריע בפתרון שאלה זו. אין עוד יצירה בכל הספרות העברית הקדומה אשר תהיה בכל תכנה ומחיתה מחוץ לכל זמן

ולמעלה מכל זמן כמוה. מכונת האדם הנצחית בה ומצוקת נפשו מעולם ועד עולם; מכוח הצט הצורכת בנעת להב ההכרה באדם, צעקת סהרו המרה בשלחו את ידו ראשונה להרים את צעיף החיים.

בעברנו משאר כתבי-הקדש אל הספר הזה, רגלינו עומדות פתאום על אדמה חדשה. כמו שמים זרים נמתחו על ראשנו. כאילו נתרחה הסכיבה המצויה, נתרחקו כל החיים הדועים לנו, ואנחנו הוצגנו פנים אל פנים עם נורל האדם הנצחי עלי אדמות. לא להגם נראה הספר כל-כך מוזר לא רק לבעלי-האגדה, שהשערותיהם והשקפותיהם עליו כל-כך מתגנדות זו לזו, כי אם גם לחוקר חריף ועמוק כר' אברהם אבן-עזרא, אשר הביע את דעתו, כי הספר „אזב" אינו אלא תרגום מלשון אחרת. שירת-איתנים זו יהודה היא בכל כתבי-הקדש, יהודה אולי גם בשירת כל העמים וכל הדורות. כמו מנין התום, אשר גררו את דרכו במשך אלפי דורות, סרץ פתאם לעיני השמש ברבבות צבעיו ויגל בראשונה את רוח האדם בכל עזה ויפיה. גם היום לאחר שידענו את שירת „פרומיתוס" ו„פויסט" ו„קין", אנו עומדים משתוממים לפני ריב זה של האדם עם אלהיו כמו לפני אהת מחידות השבע הנדולות. כמו ממעמקי יער-קדומים מגיעים אלינו הדברים, ורעננות בהם כבקול חטיבת העצים העתיקים בנפלים ראשונה וקול משלתם אימה.

II

רק ספר אחד יש בכל כתבי-הקדש שטפסו של „אזב" – זה הוא הספר „קהלת". שניהם הם „בני-זקונים" ליצירה העברית, אף כי היהם אליהם מצדם של בעלי היהדות האופיציאלית לא היה כלל יחס ל„בני זקונים" חביבים... שניהם הם, לדעת רוב החוקרים, בני תקופה אחת, תקופה מאוחרת, – שעת השקיעה הצוננת ביצירה העברית הקדומה; ובכל זאת לא הגיעה השירה העברית למדרגה של בנרות סיוטית יותר נבוהה מאשר בשני הספרים האלה. שירת ערב עולה משניהם – רוח האדם בראותה את עצמה נעזבה מבוראה-המְנַגֵּה, בהכירה ראשונה את יתמותה בחיים הקצרים לנכח תהום המות האורב לה על כל שעל. האדם תובע כאן את עלבונו – עלבון נפשו ועלבון חייו. קובל הוא על שנתן לו הכל ולא נתן לו דבר; על שהציגו לפני העולם והחיים כמו לפני ארמון-כתרים סטר ומסוגר אשר לא יפתח.

על ציר אחד סוכבים שני הספרים האלה, ובכל זאת אין לך שתי יצירות כל-כך שונות ונבדלות כמוהן. רק הרעיונות דומים, דומים השלדים המופשטים שלהם, אך לא הרוח, הבטוי, היחס אל העולם, וביחוד, מקור היחס. לנקודה אהת הם

שואמים, אך לא מנקדה אהת הם יוצאים; והו מקור ההבדל. הפנימי והחיצוני שבשהי היצירות האלה, הדומות לכאורה בכל.

שניהם מתמרמים על טרל האדם העלוב, על ה"ארץ שנתנה ביד דשני. שניהם אינם רואים את התכלית של ההויה האנושית. ורק שאחד, קהלת, שבע חיים ותעטנים, כבר ידע, כי אין צדק ואין אושר ואין כלום, והוא רק מרצה לפניו את מסקנות חייו העצובות; והשני, משוררו של איוב, יותר תמים ויותר בריא, שבע עמל ומטוררים, מתאונן מר רק על עלבון הצדק, ועודנו מאמין בחיים ועודנו אוהב אותם ועודנו דבק בהם. זה מתאונן על המות שאינו מבדיל בין חכם לכסיל, וזה—על המות עצמו, על הוט החיים היקרים שנפסק על ידו. קהלת נעלב רק על החיים שרמו אותו, את החכם החוקר לכל תכלית; ואיוב צר לו על החיים הקצרים, החולסים—על החיים, שלמרות כל פנימותיהם, ערך יש להם. קהלת מתעב את החיים, ואיוב אוהב אותם, את ההיוב האחד לאדם באשר הוא אדם: "כי יש לעין תקנה, תקות החיים—הוא קובל—ותקנת אנוש האבדתו". ב"קהלת" אנו עומדים כבר עם הסוף. זהו דין-השבון קר, דין-השבון אחרון. באיוב רוח האדם רק מתהילה להתעורר, אך היא עוד בעצם תמה, בעצם אהבתה את החיים ואת האלהים. דוקא במי תלונתו דצדקתיו של איוב עוד מספעת האמונה, כי אל לא יעשה עול. כל זמן שצועקים, עוד מאמינים. הכנחה הנמורה באה עם היאוש הנמור.

איוב צועק ומתמרמר. הוא רוצה לברר וללבן. איזו טעות כאן נסלה. איזו מיסספערשטאנדניסס בין האדם ובין האלהים. הרע אינו אלא טעות, טעות שיש לברר אותה—לתקנה. הוא מאמין שיש עוד לתקן. דבריו ותלונתו צריכים להשמע. זאו עוד יש תקנה, עוד יש נאולה: "מי יתן אפו ויפתחון מלי, — הוא קורא בראותו כי אין שומע לו בין רעיו—מי יתן כספר ויהקו; בעט ברזל ועומרת לעד בצור יחצבון!—ואני ידעתי: נוא לי הי ואחרון על עפר יקום. ה"מיסספערשטאנדניסס" שבין האדם והאלהים מוכרחת להתברר בזמן מן הזמנים! לקהלת הכל ברור, ברור עד לזועה. אין תקנה. אין כלום. אין כאן טעות, כי אם הק. סדר-עולם מוצק, שאין להלהם כנגדו. קהלת חכם יותר מדי כדי להאשים, כדי ללמד תובה על מי שהוא; הוא עומד כבר מעבר לסערות החיים. איוב—עומד לפני החיים כלפני חידת נפשו, כלפני שער-ברזל, שצריך לשובר בראשו את בריהו, למען גלות את מהות ההויד הכמוסה, למען נאל את עצמו ואת אלהיו.

נכ קהלת שואל והקרש ודורש לדעת את המנפלא ואת המכוסה. אך הוא עושה זאת על הרוב רק מתוך סקרנות, מתוך איזו במלה פנימית. בעצם כל החקירות הכל הדרישות היו לו זה כבר לזרא. יותר מדי כבר בקש ודרש מן החיים, עד אשר הקיץ ים אהד וירא, כי החיים הם כבר מאתרויה. על כן הוא מברך את כל אלה,

ההולכים לקראת החיים ישר, מבלי הסתר את פניו החקירה והחשוש מתחת למדיהם. איוב אינו יכול להשמיט את האבוקה מתוך ידו. הוא מכרח להאיר את אפלת לבו. הוא לא יטה הצדה. לו יש רק דרך אחת – הדרך אל אלהי. ואת הדרך הזאת עליו לשוב ולמצוא? על מנת כן הוא חי, על מנת כן הוא סובל.

איוב – בן־הכסר, איש־הטבע. הוא מדבר בלשון רעננה, צבעונית, מלאה חום ומלאה עוז. קהלת – בלשון מצוננת, צחה, קצרה וברורה. כאן נשם עלינו חום המדבר הלוהט; שם – אויר ההרים הוך והשוקט. ב, איוב עוד משפרים אותנו ריחות החיים החריפים; ב, קהלת – הד החיים עולה כבר קר ביותר וצלול ביותר. הרב הלוהט כבר הושבה לנדנה.

.III

כחו של הספר איוב אינו בדברים וציורים בודדים, אף כי גם כאלה רבים בו. שיש בהם בדי להם; אף לא בהצי הרעיון הדקים והשנונים, שבהם מכניע אותנו בבת־אחת הספר „קהלת“. כחו במין ריתמוס עז ושוטף, אשר אין עוד כמוהו גם בדברי הנביאים המצוינים ביותר. כמו אֲשֶׁר־מים נופל ממרומי הרים הוא סוחף בורמו אח כל אשר יפגע בדרכו. אפילו הציורים הַמְעֻמְעָמִים והדבריים שלא במקומם כמעט שאיננו מרנייטים בהם – כל כך חזק החוט המאיר, המאחד כל אמרה אובדת וציור מפרד ומסודר גם בפרקים היותר מסבכים. בשטף הלוהט הם נמסים כרגבי אבן במתכת רותחת, אשר תקלוש אל תוכה כל חומר זר ומוקשה ותעשהו נוזל ולוהט. כמוהו גם המלה המשוטה ביותר תקרן פתאם מננה השלהבת אשר מסביבה והרבוז הכי־מצוי ימלא אותו הרטט החי, העובר את כל מעמקי השירה הנפלאה הזאת.

זה כחו של הפתוס העברי. לא בטוי הרעיון הברור, אף לא של הרגש עצמו בצירופו האחרון, כי אם צעקת־הכאב הראשונה, חטהרירה את דממת המדבר; דם הלב המהביל, חי ואדום, לפני כס הבורא. הצעקה הגדולה והמרה, שהיתה נחנקה בלב אלפי דורות, – ועתה חרנה פתאם ממסנרותיה וחצת מלוא תבל בלִקְבֵה הבהיה. כל דבריהם הנבונים של רעי איוב מתבטלים מפני הצעקה המחרידה הזאת. מתוך גרונם של אלה מדברת החכמה העתיקה, שקפאה מרוב ימים – אותו הקס המסוכן המישן לפעמים את הלב עד לבלתי הרגש עוד במכאובי אחרים. חכמה זו, מקלט החלשים והעיפים, מקימה מחיצה בינם ובין מעני החיים. הם לא יבינו לעולם את אשר יעשה בלב האדם בהתפוצץ רגע אחד הקרח על סני נהר חייו, והוא רואה, כי הוא טובע ואין מעמד לרגליו, ואין משען ואין משענה בכל החכמה הרבה אשר היתה נר לרגליו עד היום.

איוב אינו מסביר. על הרוב גם לא יתן את לבו להשיב על דברי רעיו. יודע הוא, כי בודד הוא בין חבריו אלה, אשר אשר באו לנו ללו ולנהמו. יודע הוא, כי איש מהם לא יבין לו, לא ירניש אתו. אין טובלים בחבורה. הוא רק צועק מנהמת לבו, ובצעקתו זו - אמתו, אותה האמת שאין צורך לבסס אותה בראיות והוכחות. איוב צועק, יען כי יכאב לו. וכי יש לנו עוד צורך לשמוע גם אל תוכן דבריו למען צדד בזכותו?

אין אנהנו שומעים בכלל אל אשר ידבר כל אחד מן המתוכחים כשהוא לעצמו. אך שטף-הדברים הנמרץ אוהו בנו מן הרגע אשר יפתח איוב את פיו לקלל את יומו עד הרגע האחרון אשר לעינינו תהפך מדורת המרד הלוהט לאפר-הכנעה עומס וצונן. בשטף השירה אין אתה מרניש בכפל הדברים ובהסרון הדברים; אין אתה מכיר לפעמים גם את הרעיון בבהירותו המופשטת. לא רק הרעים נכנסים כל אחד לתחום חברו עד כי אין כמעט להבחין ביניהם, כי אם גם איוב עצמו חוזר כמה פעמים על רעיונות ידועים. ובכל אלה רענונת השירה לא תחדל. לפעמים אין אנהנו שומעים אל אשר ידבר, אך צלצול המלים וקולן יכו על לבנו הלוח והתכות, ואנהנו לא ניצף משמוע. כמו רעמים באים ומתגלגלים זה אחר זה ונבלעים זה בזה, רק הברקים התכופים נצתים אחריהם ומאירים את אפלת העולם וההדהסער.

נסחפים אנהנו עם גלי השירה, ואין אנהנו יודעים, אם סלאי הטבע הם עם כל העז הכמוס של העדר-האמצעות, או יד האמן היתה פה, ידה-הרוצים, אשר הצליחה לא רק לגלות כל עצמתה, כי אם גם למחות את עקבותיה... שירת איוב היא אולי הטבעית ביותר בכל כתבי-הקודש, ויחד עם זה אין לנו עוד ספר, אשר בו נשעבד בכח גדול כל-כך גם אל להמי אמנות גלויים וגסתרים, אשר בו יהיה כל צל-צלו של הרגש מורד ומתרומם עם כל תנועה קלה של הריתמוס, עם כל שני דק של המשקל, עם כל ציוורה כפלה של החרוזים. וכי אין אתם מרנישים בקללות איוב הראשונות עם החרוזים המשולשים היוצאים רחופים זה אחר זה את הקול העמום של הרעמים הראשונים בהתפרץ הסער והנחנק? והאם אין המנוחה הקרה נשמעת מרוך הכינסנציות המדודות של אליפו:

דגה אשרי אנוש יביתנו אלוה,

ומוסר שדי אליהם;

כי הוא יכאיב ויחבט,

ימחק וידיו תרפינה.

בשש צרות יצילה,

ובשבע לא יגע בך רע.*

(* איוב ה', י"ז-י"ט.)

גם האיש אשר לא ידע את פירוש המלים יכיר תיכף את ההבדל העצוק אשר בין הריחמוס המרשל של דברי אליפו אלו ובין ילל-הלב של איוב לאחר שקצה נפשו ב, מנחמי העמלי עם דבריהם הפושרים. בנסף המלים ובצרוף האותיות אנהנו מרנישים את ציור החורבן, בהסיר אל את עינו הטובה מעל האדם:

יִסְגְּרֵנִי אֶל אֵל עֲוִיל
וְעַל־יְדֵי רָשָׁעִים יִרְשָׁנִי.
שָׁלוּ הַיְיִתִי וְיִסְרְפֵנִי
וְאֶחָז בְּעַרְפִי וַיִּסְצַפְצַנִּי,
וַיִּקְיַמֵנִי לוֹ לְפִשְׁתָּהּ *.

שירת הטבע בקשיוטה - וכמה עמוקה בגרותה האמנותית! הוד קדומים חוסף על כל סננונה, ויחד עם זה גם רחשי הלב וגם איזו אמנות מסתתרת לא ינכר אותותיה של תקופה מאוחרת מאד. מלון שלם ** של מלים ובטויים עתיקים, שמאות מפרשים יגעו לשוא והמציאו להם ביאורים מפולסלים, מעיה, כי יצירה קדומה מאד לפנינו. ואין סלא, אם אחד מבעלי האגדה מיהם אותה גם למשה רבינו... באמת יש בשירה זו איזה יסוד קדמוני ועתיק ימים מאד. איזה הוד רחוק של חיי המדבר עולה מכולה, - ואפשר מאד שהאגדה על דבר מאורעות איוב התה נפוצה מימי קדם גם בין העמים הקרובים לנו קרבת לשון וקרבת משפחה, וביאוד באדום וסביבותיה. גם בין החוקרים של זמננו יש כאלה, שראיות מובהקות בידיהם על קדמותה של היצירה הזאת ***). אך הרוח הפנימית, המנשבת בה, מקרוב באה. היופי הפראי מתמוז כאן עם איזו תרבות רוחנית עליונה, שנבולותיה נונעים כבר בנו. אין כאן, כמובן, אותה מהירות-הבטוי של המחשבה אשר בקהלת; אותה הקליעה אל המטרה עם היריה הראשונה... שם נתן בפתנס קצר סך-הכל אחרון. סה אין יודעים עוד לקרוא בשם את תמהון הלב. שם אנהנו טטילים בשביל-רנן מלאי אור ושקט, ופה אנהנו עוברים דרך סככי יער ונכשלים על כל שעל באפלת הצללים; אך השמש הרחוקה אינה עוזבת אותנו גם באבוד כל דרך. בקהלה מלאכת ההריסה כבר נמרה ולשונות האש המהורות מלחכות את שרידי ההיכל; באיזבי אנהנו עדים להתהלת החורבן ועשן-הדליקה הכבד עוד יורד עלינו כעביה-ענן לתתום את השמים הנבוהים בעדינו...

* איוב ט"ו, י"א, י"ב.

** מספר המלים, שאין דוגמתן בשאר ספרי התנ"ך, סניע כאיוב לשבעים ושבע.

*** הד"ר י. ל. קצנבלמן, וכסדומני גם ארנסט רינג.

IV

מה שעושה את שירת איוב כל כך קרובה אל לבנו, אינו רק הפתוס הנפלא אשר יפעם את כל פרקיה, כי אם גם אותה ההזינה הגדולה, אותו קול-הלב העמק, העולה מתוך דברי איוב גם בקללו וגם בזעקו חמס. זה אפי' של הפתוס העברי, שאיזה שקט פנימי, איזה בטהון פנימי מלווה אותו לעולם. תנחומות-אל אתנו תמיד. אין כאן אותה המרירות האכזרית שבדברי פרומיתוס כנגד ציאוס. שם נלחמים כחות-איבה. המלחמה כנגד ציאוס היא מלחמת-עולם, מלחמת דור ודור. אלהים שם סמל הכח המתנגד לאדם, לאֲשֶׁרוֹ:

מוֹשֵׁל עַל עוֹלָם
אֵל שְׁלִיט־עָרִיק,
אֵל רַע, אֲכַנְרִי*)

מה הלב משתפך לפני אלהיו, אשר הסתיר רגע את פניו ממנו. מה אלהים המקלט היחיד. אליו נמלטים גם ס פניו... לפני כסאו שופכים את התלונות עם הדמעות יחד •

...אֲשַׁזְּבָה עָלַי סִיחִי,
אֲדַבְּרָה בְּמַר נִמְשִׁי.
אֲכַד אֵל אֵל הֵ : אֵל תִּרְשִׁיעֵנִי,
הוֹדִיעֵנִי עַל מָה תִּרְיָבֵנִי.
הַטּוֹב לָךְ הִי תַעֲשֶׂק,
כִּי תִמָּאס יָנִיעַ בְּפִידִי,
וְעַל עֲצָה רָשָׁעִים הוֹסַעְתָּ?
הִשִּׁיעֵנִי בְּשָׂר לָךְ ?
אִם כִּרְאוֹת אָנוּשׁ תִּרְאֶה ?
הִכִּימִי אָנוּשׁ וַיִּמִּידִי,
אִם שְׁנוֹתֶיךָ כִּימִי נָכְרִי.
כִּי תִבְקַשׁ לַעֲוֹנִי
וְלִחַטְאֹתַי תִּדְרוֹשׁ ?
וְלִמָּה מִרְחֹם הוֹצֵאתָנִי ?
אָנֹנֶע - וְעֵזֶן לֹא תִרְאֵנִי**)

שמעו נא אל הריתמוס הרך של הדברים, אל הקול הנהנה דמעות ורחמים - דגה הוא סוד קסמה של שירת התנ"ך, שירת-האדם האמתית, הנצחית. אין זה הפתוס

(* פרומיתוס לאמבילס. **) איוב י', א-ו. י"ח.

לתפארת, ההנאה העצמית מן הצלצול הרם שבדברים. כל מלה כאן הד לב כואב, כל דבור – טכול-דם. המליצות והקרות שבתנחומי הנעים היו מוניעות אותנו עד לשעמום, לולא המוסיקה המתנה של דברי איוב, המרעיפה על לבנו פעם בפעם חמימות נפשית, אנושית. קול של תינוק עוזב אמו עם שאנת חיה נפצעה – ושניהם קולות-לב חיים. הברכה והקללה נוגעות זו בזו, – ואנחנו מאמינים לשתייהן גם יחד. אין נגוד ואין דיסהרמוניה בחליפות הקולות. להפך: הם כאילו ממלאים זה אחר זה, כאילו מאמתים זה את זה. האדם עובר לפנינו, האדם רפה-האונים, כלי-משחק עלוב ביד הטבע, אשר יקום לפנינו פתאם, בהיות עליו הרוח, עז וגא ונערץ כאלהים, ואשר ישוב והיה לאשר היה בסוד מעליו כחו. לא נבורים דיקורטיביים יצרה השירה העברית, לא „חצאי-אלים“, אשר יצחקו לפנינו ויראו את כח נבורתם, כי אם אנשים, – אנשים בנדלם ובקטנותם, ברנעי עליה ובשעת ירידה, כאשר יהיה האדם מעולם עד עולם.

מזינה הרמונית זו של הפתוס הנשנב עם ליריזמוס רך וצנוע – קו אפיה המובהק של כל השירה הביבלית – הניעה כאן, בשירת איוב, למרום בסויה. עוד צוללים באזינינו קולות-הרעם של קללות איוב הראשונות, וכבר עולה תלות-הלב החרישית על החיים באפס אשר, אשר טובה מהם שנת-המות, המנוחה היחידה ל „ניעי כחי“. עודנו בעצם ריבו עם רעיו, אשר ככל אשר תחוק רוח איוב כן יוסיפו למררו בעקיצותיהם, והנה פתאם כמו שכח אותם כליל, והרנע הגדול בדבר האדם אל עצמו, אל לבו – אל אלהיו, שם בסיו דברים על גורל האדם ועלבון חייו הקצרים, דברי-לב, אשר צליל ינונם העמוק נשמע בכל פעם אשר נשאר רנע עם נפשנו, ועירם חנצת, כברק יאר קפוא תחת ענני לילה, לפנינו יתגלה:

הלא צָבָא לְאָנוּשׁ עַל־י אֶרֶץ

וְכִימִי שָׁקִיר יָמָיו.

בְּעֶבֶד יִשְׂאֵף צַל

וּבְשָׁקִיר יִקְוָה סֶעֱלוֹ.

בְּן הַנְּחֻלָּתִי לִי יִרְחִי שָׂוֵא

וְלִילֹת עֶמֶל מְגֻרָלִי.

יָמֵי קָלוּ מִנִּי אֲרָג,

וַיִּכְלוּ פְּאֵסִם הַקִּיָּה.

זָכַר בִּי רוּחַ חַיִּי,

לֹא תָשׁוּב עֵינַי לְרֵאוֹת מוֹב.

לֹא תְשׁוּרְנֵי עֵין רְאִי,

עֵינַי בִּי – וַאֲיָנוּי.

קָלָה עֵנָן וַיִּלְדֶּךָ -
 כֵּן יוֹרֵד שָׁאוּל לֹא יַעֲלֶה ;
 לֹא יֵשׁוּב עוֹד לְבֵיתוֹ
 וְלֹא יִבְרָנוּ עוֹד מִקִּימוֹ *).

כקול הסער אשר יחדל רגע, כמו יחליף כח, והמה בסתר הולולים את המיתו העיפה, למען הגבר הילים וביתר עז להשתער על אויבו, כן קוסמת לנו את קסמה בשירה זו חליפת קול דממה, תקוה ויאוש, הכנעה ומרד, נהמת כאב ועדנת נענעים. לא פואימה פילוסופית לסנינו, אשר תנהנו בנתיבה ישרה אחת, מבלי נסות ימין ושמאל. אין כאן מלחמת דעות ידועות ומהשבות מסוימות, כי אם ברור-דברים אינטימי בין האדם ואלהיו. שני הצדדים הם קצת ברונו - מתחלה האדם ואחר כך האלהים; אך אל נא יתערב זר ביניהם! זר עלול רק לקלקל. ורעי איוב, המתערבים בריב, באמת רק מקלקלים. איוב אינו נלחם על דעותיו. עליו רק להריק את המון לבו, לנל את האבנים הכבדות הרובצות עליו, ואולי ירוח לו מעט. רוב דבריו של איוב אינם דברי תלגות, כי אם צקן-לחש והשתפכות דרויים. אכן רק בשירת ישראל יתעדה ככה האדם לפני אלהיו.

מסרק לסרק וזלך הפתום ורפה. הכאב כמו מתרכך מאליו, והגם הלבן, גם ההכנעה, מתחיל רועד מרחוק. הלב, לב האדם הרפה, עיף סינונו, עיף גם מתלוננותיו. רוחות שלום ונחמה, באו נא - באו מאשר תבאו! איוב אינו שולח עוד את הצי נאומיו להגן על עמדתו מפני רעיו. כל הוכוח כבר למשא עליו. מה יתן ומה יוסף לו, אם צדק הוא, ומה ממנו יהלך, אם צדקו הם. הוא רק מדבר תחנונים אליהם: עד אנה תזניון נפשי ותדַפְאוּנִי במלים? הוא עיף כבר מהמון המלים, אשר לא תקלנה את הכאב, עיף גם מלמד זכות על עצמו:

וְאִף אֶמְנָם שְׁנִיתִי.
 אֲתִי תִלִּין מְשׁוֹנְתִי.
 אִם אֶמְנָם עָנִי תִנְדִּילוּ
 וְתוֹכִיחוּ עָלַי תְּרַפְתִּי -
 דָּעוּ אִפֹּס בִּי אֱלֹהִים עֲתֹתֵי
 וְמַצִּדּוּ עָלַי הַקֹּרֶף - - -
 הֲיִנִּי, הֲיִנִּי אֲתֵם, רָעִי,
 בִּי יָד אֱלֹהִים נִנְעָה בִּי **).

כה הולכת שלהבת-הזעם העזה ושוקעת מעט מעט, ובמקומה באה שירה חמלה זכה, שירה ערב. האדם לא נוצר למלחמת עולם. קר לו בלא נר-אלהים

* (א יוב ז, א' - ב' ו' - י' **) שב, י"ב, ד' - ו', כ"א.

בלא הסד־אלהים. האם רק מאשר תיעף רוח האדם היא שבה משובט במדבר אל אלהיה? הסימן היא לירידתה, אם תפגע והשלימה עם החיים ועם סתירותיהם? מי יודע? אולי רק או תקבל את תקונה, בהכירה לא רק את ינון האדם, כי אם גם את ינון האלהים על הפנס הנצחי שבעולם אשר עשה? לא תמיד באה שירת-השלום עם השקיעה. יש אשר היא באה דוקא בנכורה שמש, בהרפא הלב ובכוא הברכה לשכון בו בראשונה.

הרוזי השירה האחרונים של נאומי איוב*. בשעה שהוא עוזב את מרי-שיתו והוא מוסר את עצמו כלו לזכרונות ימי האשר אשר היו לו, זורמים כמד לאטם כמילדיה חרישית מלאה מרירותם המתוקה של נענעים מאוחרים. תנחומי הלב בהם, לב יודע אמתו וצדקתו, עם צרכת עלבונו האחרונה על הענל אשר עשו לו. היום היום הלוהט רפה, ורוח-ערב צוננה, הרוח המ שפחת, עוברת על שדה הקרב עם בשורת שלומה. עוד פעם מביטה הנשמה לאחוריה, אל בוקר חיה, וכוכבי ערב. באשונים בוערים נענועיה:

מי יתנני כִּירְחֵי קָרָם,

בְּיָמֵי אֱלֹהִים יִשְׁמְרֵנִי.

בְּהֵלוּ נְרוֹ עָלַי רֵאשִׁי,

לְאֹרוֹ אֶלֶךְ חֹשֶׁךְ;

בְּאֶשֶׁר הָיִיתִי בְּיָמֵי חַרְפִּי,

בְּסוּד אֱלֹהִים עָלַי אֶהְלִי.

בְּעוֹד שְׂרָדִי עֲמִדִי,

סְבִיבְתֵי נְעָרִי;

בְּרַחֵץ הַלֵּיכִי בְּחֶמֶה

וַצֹּר יִצּוֹק עֲמִדִי פִלְגֵי שָׁמֶן (**). — —

דממת האלניה רועדת בכל מלה. עוד הדמעה האחרונה מזהירה בעין, אך על סתחי הלב כבר דופקים, כרכיבי קיץ חמים, תנחומי אלהים. ככה עברה שירת-האיתנים לאט לאט ותהי לשירת-האדם, שירת הלב, אשר צוף בכור צערו נרפא בעניו.

V

ביצירת, איובי נתגלמה כל יכלתה האמנותית של השירה העברית הקדומה. כחות-האיתנים אשר חוללה גדולים אולי מכחה-האמנות אשר הושקע בה, האמנות אינה

(* כ"ט—ל"א. **) שם, כ"ט, כ'—ו'.

כאן קלטום בכל אופן. כזאת לא היתה מעולם בשירה העברית. היא נרחית מפני כחות המבע, העצומים ממנה. אך הכפר „איוב“ הוא תולדה של יסודות יותר מרכבים. המעבר מן השירה המבעית אל האמנות אינו פשוט כל כך, כפי שנוטים רבים לחשוב. וגם השירה המבעית ביותר לא תמיד נמצאת כולה מבעית, כשכודקים אותה לאור הבקורת הנאמנה. שירת ההנ"ך פועלת עלינו ככח טבעי. פועלת - למרות שהאמנות בה לקויה עד מאד. כה שלקוי בה מצד האמנות מחמלא על ידי כחות יותר נאמנים. אך אין זאת אומרת, כי לאמנות אין בה חלק כלל. ידה הזהירה עושה עוד במחשך מעשייה. האפסמזה העצומה עוברת פתאם כרוח-פרצים ועוקרת משרשם את שהילי-האמנות הרכים. אך זחר צהוקה הענוג של ראשית אמנות נשקף לנו מתוך כל סרק ומתוך כל פנה. וכיחוד בספר „איוב“. בכל אופן אין עוד בכל התנ"ך ספר אשר בו הניע כח הבטוי של הסנטון העברי למדרגה נכחה כזו. כל סרק הוא כאן סימפוניה, כל דבור - ציור קולע אל המטרה ויחד עם זה גם פרצוזה מוסיקלית. איזה אחד אורגני בכל. אפילו בבנינה הפטום במקצת. הכל מתנועע בכח של ריתמוס פנימי וחיצוני, אשר לא יתן גם למטה אחת של שירה שתאבד לכמלה. צבע הדברים וקול הדברים כאילו מתחרים כאן יחד, ואין אנו יודעים אחרי מה אננו נמשכים יותר.

בשום מקום לא באה המוסיקליות של השירה העברית לידי מוינה הרמונית שלמה עם הכח הפלסטי שלה, כמו בשירת „איוב“, ביחוד בפרקיה האחרונים - במענה ה' מן הסערה. בשום מקום אין עצמיותה הלאומית על שירתנו כל-כך בולטת כמו בפרקים הנפלאים האלה. סלכטיקה עם מוסיקה, השרטוט הקפוא עם תנועה חיה שאינה סוסקת - כל אשר ישיג האמן רק ברנעים מצלחים לעתים רחוקות כל כך, הושג כאן כמו מאליו. כל ההימנון הנפלא הזה ליפי הטבע עם שפע כחותיו הגלויים והנסתרים, כל הפלגס הסוער הזה, אשר יחמם ואשר יכניע אותנו גם יחד, מתלכד כאן עם המון ציורים בולטים אשר אין כמותם לבהירות בכל שירת כתבהקדש. מין פלסטיקה גוזלת. כמו מתוך ערפלי-שחר מבצבצות התמונות ואובדות רגע ומבצבצות שוב. תזון ומראה יחד. הכל מחוטב ויחד עם זה צף ומתנועע. כי אשר היח בארץ-ישראל וראה את טף-ההרים ביהודה או בגליל, יעמוד היטב על סגלתה המצוינה של שירת התנ"ך. שם ההרים, הסלעים - כל המראות המוחשיים ביותר נראים לעין הרואה כאילו הם צפים תמיד, צפים ומתנועעים. המבע הממשי כולו מרוה אור, רוח ואויר, אך דקמת אדים שקופים, דקים מן הדקים, הועדת תמיד על-פני כל, מגלה ומבסה ומשרה הוד של חלומות על העולם. סגולות כאלה גם לציורי השירה. אין בהם השרטוט הכבד, המטבע המובעת. קני השרטוט גונעים ואינם טנעים. את אשר יחסר בצבעים ימלאו הקולות.

בציורי המבע הגרנדיוזיים שבספרים האהרונים של „איוב“ יש אשר אין אנתנו יודעים מה קודם-המלמטיקה או הפתום הלירי. סינורות-השאלה הקופצות, למרות מה שהן מססיקות מה ושם את המשך התיאורים, מפילות על הציורים אור מהיר ועז, ממלאות אותם אור ותנועה, ואנחנו רואים את סלאי הטבע במקומות ובמצבים שונים בבת-אחת. אין כאן פרטות מינעת. הכל שוטף ועובר לפנינו בין אור וצל, ואנחנו רואים את החיים במחולם התמידי. מה שחסר בבטוי מתמלא עלידי איה סוד של צירוף-מלים וצירוף-קיום; עלידי אותם הרמוזים הדקים, היוצרים את הציור בלב, שכל כח השירה האמתית, ביחוד של שירת התניך, בה ס, ולא באשר נאמר מפדש.

.VI

זאת היא שירת איוב מצד צורתה. שירה ושברי שירה נמגים לנו, והלב נפתח לקראת שניהם כאחד. בתוך הים הסוער, עלינו מכל עבר מאירים לנו פתאם יאורי שקט ואיירדמטה. בקרות אור רחבות נפלות פעם בפעם גם על אפלת סנונה, ובשבילים צרים ועקלקלים נתע לפעמים לבקש דרך, עד אשר נשוב ונמצאנה. אך אבד לא נאבד.

מה היא שירת איוב מצד תכנה? מי שרואה בפואימה זו רק את הפיובלימה של צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, עוצם את עיניו מראות את כל מרחב השירה הרב אשר בה. מוכן, ששאלה זו מציקה ביותר לגבור הפואימה, אך שירת החיים רחבה ממנה, ובתלונת איוב נשמע לא רק קריאת האדם אל אלהים, אשר „הסיד משפטיו“ כי אם הד ינונו הנצחי של האדם, הד ינונם המתמיד של החיים.

בפתיחה הגפלאה, שלמי צורתה ורוחה אינה אלא אנדת-עם עתיקת-ימים מאד. שאליה צירף האמן את השירה שאחריה, אנחנו מוצאים כבר את סמל הרעיון הראשי אשר בשירת איוב. אנדה זו, שאין כמעט כמוה בכל כתבי-הקדש לאמנות הספור ושלימותו, אינה מלאה עוד אותה הרוח של עזו והתקוממות. אשר בשירה הבאה אחריה. בין אותו איוב הנכנע, אשר ישכים תמיד אחרי ימי המשתה והעלה עולות בעד בניו, באטרו: „אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם“, ובין איוב המתקומם, אשר ידבר משפטים עם אלהים, יש תהום עמוקה. כמשך הדורות הרבים אשר עבר מזמן יצירת האנדה העממית עד שירת היחיד עלה ויפדה ציין-המרד בלב האדם. החוליה נפרדה מעל השלישלת. היא מבקשת כבר את פתרון קיומה במסגרת הייה הקטנה. למה באה? ולאן היא הולכת? היש כי אכבנה אבדן עולם? אם כן, מה ומי לה מה בארץ, ומה חלקה בנצחון-הנצח הקר?

בבבל יצרת-עם אמתית אין עוד לשמוע בסתיחת איוב את הד מצוקות היחיד העמוקות. סה גם השאלה, גם סתרונה. כל רעה אשר תבוא על הצדיק אינה אלא גם יון. אנהנו, הרואים בחרדה את החורבן אחר החורבן הבאים והורסים גדה-הישרים, הן רואים גם את הנעשה מ, אחוריה-פרגודי ויודעים בשלמה באה עליו כל הרעה הזאת. ביצרות אנדיות אין העם שואל, כי אם משיב על כל אשר יעורר תמהונו בחיים. אך בחיי איוב, גם כפי אשר יספר עליהם בפתיחה האלימנטרית, אנהנו מרצאים כבר את סמל כל החיים, היי אדם אובד עצה וחסר ישע בקום עליו הסער. ציור החיים ושלומם על עברי מי תהום, ציור האשר של איוב עם החרדה התמידית המסתרת בלבבו, „אולי חטאו בניו, אותו העדר-הבטחון בהתמדת האושר של אלה השוכנים על קצה גבול המדבר – כמה הוא מסמל כבר כשהוא לעצמו את האידיאה של חיי האדם, של אושר האדם! הן כלנו יושבים על גבול הישימון, לכלנו אורבת תמיד „הרוח הגדולה מעבר המדבר... מי הוא האיש אשר ילך תמיד לבטח דרכו, דרך החיים? מי הוא האיש אשר לא ישודד יום אחד כל אוצרות חייו ולא יצנ סתאם ריק מכל אשר היה לו?

סחד לא-בדור זה, הסחד מפני איזו כחות רעים ופנעים רעים הגנונים לנו, יוצק רעל גם בטום אשרנו המלאה. כמה נמצאים החרוזים הקצרים אשר בהם יביע אוב את רנש הסחד הזה, שהיה מלוה אותו גם בימי שלותו:

כי סחד פִּתְחֵתִי – וַיֵּאֲתָנִי,

וַאֲשֶׁר יִנְדָּתִי יָבֵא לִי;

לֹא שָׁלַחֲתִי וְלֹא שָׁמַרְתִּי

וְלֹא נָחֲתִי – וַיָּבֵא רָגְזִי *.

מנחה שלמה לא היה לו גם בימי האושר. לאחר כל חג היה מעלה צילית, אולי חטאו בניו. החג כשהוא לעצמו הוא כבר חטא... אין לעורר את הכחות הרעים, האורבים לנו, על-ידי שמחה יתירה. נלך נא בצעדי דמטה, סן נרגזו את החאום הגרדם מתחתינו. לא האסון בבואו נורא. נראים ממנו שבעתים צללץ הרעוקים, המאפילים על לבנו גם באור לו. השלוח, שלוח האושר, נתנה רק לרנע, ואנו מחכים תמיד, כלנו מהכים ברעדה לרעה אשר תבוא. והיא תבוא. אם לא בדמות כשרים ושכא ורוח המדבר, – ובאה עם הוקנה ושפלותה ומחלותיה, עם פְּעָמֵי המות החרדות. היא תבא, אף אם תאחר לסעמים.

ובכל אלה יקרה מנת החיים. יקרה גם לאלה, אשר יחכו למות, ויחפרוה מטמטונים*. גם כי נקרא לו ונפלל לו ונקוה לו, לנואלנו האחרון ותיחדי, נחד

(* איוב, ג', כ"ה – כ"ו.)

לזכרו. סחד המות הוא אשר ישחית את הוד החיים. לולא בלהות-המות, לא היו אול, בלהות-החיים. לו היתה לנו רק התקוה האחת, כי המות, כמו החיים, לא יתמיד לעולם! בכל שירת איוב מפעפעת החרדה הגדולה האחת, - חרדת המות. בכל פעם אשר צל זכרה יפל, תעלה יללת הלב הנכנע, אשר יקבל את מתנת החיים עם כל פנימותיהם, אם רק המתנה תהי לו מתנת עולם. בכל שירת התניך אין עוד דבר אשר ישרה על רוחנו עצבת עמוקה כקנינה התרישית של איוב על קצור חיי האדם, על חליפתו המוכרחת, על המות אשר ממשלתו ממשלת עולם:

אָדָם יְלוֹד אִשָּׁה.
 קִצְרֵי-יָמִים וְשִׁבְעֵי-רָגוּ.
 כְּצִיץ יֵצֵא וַיִּמָּל
 וַיִּכְרַח בְּצֶל וְלֹא יַעֲמֹד.
 אֶהְיֶה-עֲלֵיָהּ סִבְחָתָהּ עֵינֶיךָ
 וְאֲחִי תִבְיָא כְּמִשְׁקֵט עִמָּךְ — — —
 אִם תְּרוֹצִים יָמָיו,
 מִסֵּפֶר תְּדַשִּׁי אֶתְּךָ
 חֲקֹו עֲשִׂיתָ וְלֹא יִגְבַּר —
 שְׁמָה מִעֲלָיו וַיִּחְדָּל
 עַד יִרְצָה כְּשֹׁכֵר יוֹמוֹ.
 כִּי יֵשׁ לְעֵץ תִּקְוָה: אִם יִקְרַח
 וְעוֹד יִחְלִיף וַיִּנְקֹתוּ לֹא תִחְדָּל;
 אִם-יִזְקֶן כְּאֶרֶץ שְׂרָשׁוֹ
 וּבְקֶפֶר יָמוֹת יָגֵעַ —
 מִרֵּיחַ מִים יִסְרִיחַ
 וְעֵשָׂה קִצִּיר כְּמוֹ נֹסֵעַ:
 וַיִּגְבַּר יָמוֹת — וַיִּחְלָשׁ,
 וַיִּגְוַע אָרֶם — וְאִיזִי?
 אֲזָלוּ מִים מִנְיָיִם
 וַיִּהְיֶה יִתְרֵב וַיִּבֶשׁ —
 וְאִישׁ שָׁכַב וְלֹא יָקוּם
 עַד-בְּלִתֵּי שָׁמַיִם לֹא יִקְיָצוּ
 וְלֹא יַעֲדוּ מִשְׁנָחֵם.
 מִי יִתֵּן בְּשֵׂאוֹל תִּצְפִּינֵנִי,
 תִּסְתַּיְרֵנִי עַד שׁוּב אֲשֶׁרִי.
 תִּשְׁתֵּי לִי חֶק וְתוֹכְרֵנִי! (*).

לו רק היה גם למות חק, - נבול וקצב! לו רק היינו נזכרים עוד בנפחן מן הזמנים. כילדים שנענשו, לפני הבורא. מה מתוקה היתה שנת המות, לו היה חוסף

(*) איוב, י"ד, א'—י"ג.

עליה חלום של צמיחה חדשה, חלום של חיים עתידים, אימת החקלון הקר עוצמת
 אותנו עם קריאת הדברים. אהבת-החיים המשוטת והבריאה, אשר תפעם את כל השירה
 העברית - זכרו נא את האנדה על דבר מות-משה - רונשת כאן בחגיגה נוגעת עד
 תרום הגפשו. זה עתה צעקנו מנהמת לבנו ונקלל את החיים קללת נצח, והגה אנהנו
 שנים ומתרסקים עליהם כנמול על שדי אמו... את כוס החיים לא נשליך מידינו,
 גם אחרי אשר הרגנו את נטפיר-רעלה המרים.

.VII

זאת היא שירת איוב - שירת החיים הפנומים, אשר אין להם תקנה ואשר
 הכר נהמדם בכל צלליהם; שירת האדם האובד, אשר ידיו הרועדות תצוהנה בשארית
 כמו בשולי החיים לכל תבלעהו התודם. האדם תובע את זכותו על ספת אושר אהת
 בחיים. תובע הוא את שכר חייו המעטים והרעים, כשכיר ירצה יומיו. תובע הוא את
 זכותו גם על החסא... האדם זכאי תמיד באשר הוא חולף. הכימי
 אנוש ימך - קורא איוב כשאינו רוצה עוד ללמד זכות על עצמו - אם שנותך
 כימי נבר? כי תבקש לעוני ולחסאתי תדרוש?*) את כל חסאיו מסבך האדם בזה,
 שנבול יש לחייו, שימי חרוצים. רק פעם הוא חונג את חג קיומו הקצר. אלהים,
 שהוא נצח, לא יזכה במשפטו עם האדם, מפני שהוא יציר כפוי: וקר נא כי כחמר
 עשיתי ואל עפר תשיבני***) - טוען איוב, האת היא אולי טענתו הכי-נצחת
 וצי הנחמה? לשוא תבקשה בתשובות הרעים הקלושות. מנחמים לא אלה,
 שנאים לנחם; לא אלה, שיש להם רפואה מוכנה לכל מכה שלא תבא. מנחמים
 אלה, שבעצמם אינם מנחמים. אלה היודעים, כי אין במה לנחם, ובכל זאת לבם
 מקור-נחמה נצחי. מנחמת החמלה, מנחמת הרנשת הצער של העולם. דברי הרעים
 מתבטלים לא מפני דברי איוב; מתבטלים הם מאליהם. אובדים הם בלי הד, יען כי
 חסרים הם הכח הפנימי, האמת הפנימית. לא אל האמת שבהניון יקשיב האדם בעיר
 לו, כי אם אל האמת שבנפשו. רק היא מכריחה להאמין בה. בדברי איוב לא ההגיון
 יקח את לבנו, כי אם הכאב שבהם. איוב צודק, משום שהוא מובל. אמת-מדה אהרת
 אין לאדם. תמיד נאמין רק למעונים. מדת היסורים היא מדת הצדק. נאומי הרעים
 הם כבר פנומים, מפני שהם יוצאים מלבבות שוקמים יותר מדי, מלבבות בטוחים
 יותר מדי. דבריהם הולכים ורפים לא רק מפני זה, שכל אחד חוזר על דברי חברו -
 גם איוב הולך וחוזר על דברי עצמו כמה פעמים - כי אם מפני שאין בהם תמית
 נפש וחסימות נפש, וכירי שהביעו פעם את דעתם איי בדבריהם כבר החום לשוב

*) איוב, י', ה-ו. **) שם, שם, ו'.

ולהלויב. לא לחנם מתמרמר איוב כל כך על רעיו אשר „בגדו כמו נחלי. האהבה הגדולה של רע נאמן מוצאת תמיד ניב־נחמה. היא בעצמה אולי הנחמה הכר גדולה לאדם גְּרִבּוֹת אִבְדוֹת חַיִּי. ואולם רעיו איוב באו להתוכח, ולא לנחם. הם הראשונים אשר יָדוּ אִבְנָן בּוֹ, כּדָרְכָם שֶׁל חֲבֵרִים מִיְמֵי עוֹלָם. דְּבָרֵיהֶם יִזְנְקוּם לֹא מִרְחָשֵׁי לֵב אֹהֵב, כִּי אִם מִתְשׁוֹקֶת נִצְחָנָת קָרָה שֶׁל מִסְתַּכְלִים.

כאלה הם הרעים. אֲלִיפּוֹ הַתִּימְנִי – זֶה הוּא, כִּנְרָאָה, הַמִּיּוֹשֵׁב שֶׁבְּחִבּוּרָה. דְּבָרָיו נֹאמְרִים כְּמוֹ בְּלַחֲשׁ... אִיזוֹ הַכְנַעָה אֲלֻמָּת לִסְנֵי נֹאֲוֹן אֱלֹהִים וְצִדְקָתוֹ בְּהֵם, וּמִנְחַת בַּטְחִין, אֲשֶׁר תִּכְרִיחַ אֹתָנוּ לְהַטּוֹת אֹהֶן אֵלָיו. אֵין לְקֹרֵא בְּלֹא רַעַשׁ סְנִימֵי אֵת הַזּוֹן־הַלִּילָה אֲשֶׁר בְּמַעֲנָהוּ הִרְאִישׁוֹן :

וְאֵלֵי דְבָר יִנְבֵּב
 נִתְקַח אֲזַנִּי שְׂמֵךְ מְנֵהוּ.
 בְּשִׁעָפִים מְחִינֹטוֹת לִילָה,
 בְּנִפְל מְרַדְּמָה עַל אֲנָשִׁים,
 פֶּתַח קָרְאֵנִי וְרַעְדָה
 וְרֵב עֲצָמוֹתַי הַסְחִיר.
 וְרוּחַ עַל פְּנֵי יַחֲלֶף
 תִּסְמַר שְׁעָרַת בְּשָׂרֵי,
 תַּעֲמֵד וְלֹא אֶבִּיר מִרְאֵדוֹ
 תִּמְוָנָה לְנֶגֶד עֵינַי,
 דְּמָסָה וְקוֹל אֲשַׁמָּע :
 הֲאֵנֹשׁ מְאֻלָּה וְצָדֵק?
 אִם מַעֲשָׂהוּ יִסְתַּר נִכְר ? *

כמו צללי־מסתורין מרמרים עלינו... פחד אלהים נופל עלינו. נשליך נא את כל־זִינְנו עוד טרם נקרא את קריאת־הַמְּרִיז דְּבָרֵי אֲלִיפּוֹ אֱלֹהִים פּוֹעֵלִים עֲלֵינוּ כְּלַחֲשׁ־שֶׁל־הַשְּׂנַעָה... אֵךְ כִּכֵּל אֲשֶׁר יוֹסִיף לְדַבֵּר, כֵּן יִסּוֹר הַקֶּסֶם מֵעַל דְּבָרָיו, – קֶסֶם הַמְּנוּחָה וְהַבְּטָחוֹן הַסְּנִימִי. הוּא מִתְחִיל מִתְרַנֵּן וּפּוֹפֵל אֲשֵׁמוֹת עַל אִיּוֹב, וְאִזּוֹ יִהְיֶה גַם מַעַשׂ לֹרֵא. בִּיחוּד, כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ וְחוֹזֵר עַל דְּבָרָיו – נִנְעַז זֶה שֶׁל כָּל רַעִי אִיּוֹב. יֵשׁ דְּבָרִים, וְאִסְלּוֹ דְּבִירֵי־אֵמֶת, שֶׁהֵם יֹסִים רַק כְּשֶׁהֵם נֹאמְרִים סַעַם אֵהֵת. רַק פְּרִין הַרְנֵשׁ הַחֲדָשׁ יִשׁוּב וְיִחַדֵּשׁ אֵת כַּח הַמַּלִּים אֲשֶׁר כִּבֵּר צִלְלוֹ בְּאֹזְנֵינוּ.

ביתר עוז עולים דבריו של בלדד השׁוֹחֵי. חֲדוּשׁ מַחֲשַׁבָה אִמְנֵם אֵין בְּנֹאֲוִיָּה. גַם הוּא הוֹלֵךְ וְחוֹזֵר עַל הַרְעִיּוֹן, שֶׁכִּבֵּר הִבִּיעַ אֹתוֹ אֲלִיפּוֹ בְּמַעֲנָהוּ הִרְאִישׁוֹן :

* (אִיּוֹב, ד', י"ב–י"ו).

זכרנא, מי הוא נקי אבר, ואיפה ישרים נכחדו? (1), אך את דבריו סחיה רגש יותר
 טועה, בפתחן יותר עמוק, יסורי החיים הם טבע החיים. כלנו נתונים תחת ממשלתם
 ההוקה — הצדיק והרשע גם יחד. את הצור הזה לא יעתיק איש ממקומו.

מִרְרָה נִקְשׁוּ בְּאֵפוֹ,
 הַלְמַעֲנָד מִעֹב אֶרֶץ
 וְעֵתָהּ צוּר בְּמִקְוָמוֹ?
 גַּם אֹרֶר רְשָׁעִים יִדְעָךְ
 וְלֹא יִטֶּה שְׂבִיב אִשׁוֹ (2).

אין הוא מאמין בשלות הרשע, אשר רשת מזרה תמיד לפני רגליו וכמו „על
 שִׁבְכָה יתהלך“. כִּי אֵהוּ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁנֶה בְּלִי מַיִם, כֵּן לֹא יִצְוֶר הָאוֹשֶׁר בְּלִי יִשְׁרָה-
 לֵב וּמְנַחַת לֵב. אֹרֶר שֶׁל בְּלֵהָה הוּא מִפִּיל עַל חַיִּי הָרֶשַׁע בְּדַבְרֵי הַמְּלֵאִים עוֹז שֶׁל
 אִמּוֹנָה. אֵךְ גַּם הוּא אִינּוֹ יִכּוֹל לְהִקְלִין מִמְּבוֹכַת-הָרַעִיּוֹן עַל-דַּבְּרֵי הַצְּלַחַת הָרֶשָׁעִים
 שְׂאִינָה אֵלֵּא זְמַנִּית — רַעִיּוֹן אֲשֶׁר כָּל רַעִי אֵיזֵב מִתְּלַבְּמִים בּוֹ בְּלִי הַרְף, מְבִלֵי שִׁים
 לֵב לְחַלּוֹנֵת אִיזֵב הַצּוֹדֵקָת, כִּי כָל חַיִּינוֹ הֵן אִינִם אֵלֵּא זְמַנִּים:

אֵלֹהֵי יִצְחָק לְבָנִי אִינִי —
 יִשְׁלַם אֵלֵּי יוֹ יִדְעֵ!
 יִרְאוּ עֵינָיו בִּידוֹ
 וּמִחַמַּת שְׂדֵי יִשְׁתָּה! — —
 זֶה יְמוֹת בְּעֵצֵם הַמַּי,
 בָּלוּ שְׁלֹאֲנָן וְשִׁלְיוֹ — — —
 וְזֶה יְמוֹת בְּנִקְשׁ מְרָה
 וְלֹא אָבֵל בְּפוֹבָה (3).

צוּפֵר הַנְּעֻמָּתִי, הַרַע הַשְּׁלִישִׁי, חוֹזֵר כְּבֵר עַל דַּבְרֵי אֵלִיפָז וּבְלִדְד גַּם יַחַד.
 מוֹכֵן, שְׁהוּא בֹא רַק לְהַחְלִישׁ אֵת כַּח הַסְּעוּלָה הַמְּעֻטָּה אֲשֶׁר סָעְלוּ עֲלֵינוּ הַקְּדָמִים
 לוֹ. כָּל כֵּךְ דַּל הַמְּקוֹר, אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ שׁוֹאֲבִים שְׁלֹשֶׁת הַרַעִים, שֶׁבְּדָלוֹת הָאֶחָד מִמֶּנּוּ
 לֹא יִשְׁאִיר מְאוֹמָה לְבֹא אַחֲרָיו. בְּסַעַם הַשְּׁלִישִׁית עוֹד יִמְצֵא אֵלִיפָז מַלִּים לְהַשִּׁיב עַל
 דַּבְרֵי אִיזֵב. בְּלִדְד מִשְׁתַּמֵּט כְּבֵר בְּמַעֲנֵה קֶצֶר, שְׂאִינּוֹ אֹמֵר כְּלוֹם: „מֵה יִצְדַּק אֲנוֹשׁ
 עִם אֵל וּמֵה יִזְכֶּה יְלוֹד אִשָּׁה דִּי“ (4). צוּפֵר מִשְׁתַּתֵּק לְנַמְרִי (5).

עַל הַבְּמָה עוֹלָה תְּמוֹנָה חֲדָשָׁה, מְחַרָּה, אֲשֶׁר לֹא יַחֲסֵר בָּהּ גַּם מִקְּצַת שֶׁל
 קוּמִיסְמוֹם — אֵלֵּי הוּ בֵּן בְּרַכְאֵל. אִינּוֹ יוֹדֵעִים, מֵאִין בֹּא סְתָאִם. כְּמוֹ סֵן הַשְּׂמִים

(1) שֵׁם, דִּי, וְ, (2) שֵׁם, יִשָּׁה, דִּי — הֵי, (3) שֵׁם, כִּי, יִשָּׁה — כִּי, כִּי, כִּי. כִּי.
 (4) שֵׁם, כִּי, דִּי, (5) וְשׁ סְבָקִים חִפְיָהִים לוֹ מִרְק כִּי (סַפְסוֹק וְ) וְכָל הַזֶּרֶק כִּי.

הוא נופל לתוך ההכורה, מלא מלים וחמה. כי מלאתי מלים – הוא צועק בחמת דוחו – הציקתני רוח בטני. הנה בטני כיון לא יפתח, כאבות חדשים יבקע. אדברה וירוח לי, אפתח שפתי ואענה! צעיר לימים הוא, ועל כן לא פתח את פיו בדבר זקנים מטני לימים. אך כשהוא פותח את פיו, לא יחדל עוד מדבר. הוא מלאה אותנו בלהג הרבה. מקדים הוא הקדמות להקדמות, ובמבול של דברי נאווה הוא שוטף אותנו בטרם ישמיענו את חסצו. בכל פעם הוא עושה הכנות רבות, כמו מתכוון לקשוץ קפיצה אחת גדולה, ובכל פעם הוא נשאר עומד על מקומו...

אין פלא, אם רוב ההוקרים נוסים לחשוב, שפרקים אלו אינם מנוף הפואימה ונקסחו על-ידי מחבר אחר. גם מן הצד הפורמלי-בראש הספר ובסופו אליהו לא נזכר כלל – וגם מצד התוכן יש להשערה זו על מה לסמוך. קשה להגית, כי משורר מצוין כמחברו של איוב יוציא לפנינו, כתם כל הוכוחים, עוד אחד המדברים, אשר לא יוסיף כמעט כלום על אלה שקדמו לו. אך אין לבלתי ראות בפרקים האחרונים של נאוטי אליהו עם תאורי הטבע היפים אשר בהם גם קשר ידוע עם מענה ה' מן הסערה. ציך שהוא, וספר איוב לא היה מפסיד הרבה, לו היה חסר את הפרקים האלה.

VIII.

מי איפוא ינחמנו? מי יפתור לנו שאלת החיים והמות? איזו יד טובה תנחנו בתקוף מבוכתנו? יד האדם תקצר מעשות את זאת. יד האדם תקצר מנאול את רעהו. אין אמת אחת ונחמה אדת לשלום ולנבוכים יחד. אלהים בעצמו הבדיל ביניהם. אלהים בעצמו בלל את שפתם, אשר לא יקרבו זה אל זה ולא יבינו זה את זה לעולם.

אל מי נשוע בצר לנו? גם אלהים בעצמו, אשר בידו כוס הנחמה המלאה, לא יקל מן המשא הכבד אשר ירביץ על לבנו. הוא מכניע אותנו בנאון פלאי התבל, אך סוד הבריאה ומזמותיה עלינו כמוס עמו לעולם. אל נא נדרוש פתרון לחידותיה, אשר אין נבול ואין קין למו. נלך נא בעינים עצומות אחריה אל אשר תנחנו. היא בעצמה רואנת לנו על-פי דרכה. אוצר החיים הטוב פתוח תמיד, ובאלפי צינורות נעלמים שופע חסד אלהים אל יציריו הנדולים והקטנים. היא, תכין לעורב צידו, כי ילדיו אל אל ישעו ואת קן הצפור הקטנה והפזתה בסתר העשבים תשמור, אשר תעזוב לארץ ביציה; ואולם היא תדאג גם לנשר המורף, אשר ישים קנו. על שן סלע ומצודה, בחסרו אוכל לאסרוחיו, אשר יעלעו דם, ואת רחמיח לא תמנע גם

מן הבהמות, הענק שבחיות, אשר „כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו. היא לא תבחין בין העו והרסה, בין השודר והשדוד. לכלם תדאג במדה אחת. לכלם חובותיה. גם אלהים לא ינחם. בצעקת-מלך הוא נותן את קולו. לא לו הצמדק. לא לו הת דין-חשבון על מעשיו. בחסארת העולם אשר עשה ובהמן כחותיו – צדקתו. איך נדין את היוצר, אם אין גם בכחנו להקיף את כל יצירתו? נהם אלהים מהמם את איזכ המסכן. „ידי שמתי למרסי – הוא מנמנם בחרדה – דברתי ולא אבין, נפלאות ממני ולא אדע...“

נכלמים אנחנו עוזבים את הבטה. האמנם ככה נצא מאת פני אלהים? האמנם רק בהפגענו ובאלם רוחנו רצונו? אך ברנע האחרון יסול אור אלהים הטוב על מחשכי לבנו. אלהים, אשר מנערת קולו נאלם איוב, סונה, כתום הדרמה, אל אלימו מתאם ואומר לו: „חרה אפי כך ובשני רעיד, כי לא דברתם אלי נכונד כעבדי איוב. אלהים בעט בסנינוריו! אלהים הכיד את צדקת איוב, אשר המיח דברים כנדרו, וימאם במדברי חונף. כמה יופי אלהי ורוממות אלהית במסקדין אחרון זה! כמה יש בו כדי לפים! לא בשירות והשבחות יחסוין אלהים, כי אם בועף הל הנאמן, אשר יזעזע את כסאו באפו ואשר ישא בכלזה ואשר יסבול עמו את צער העולם הגדול באהבתו אותו...“

* * *

וזאת היא שירת איוב – סערת-הקיץ האחרונה בספרות העברית הקדומה. עוד מים יבואו וימים ילכו, ודור דור בה את נכאי לבנו ישמע. יסורי לב עמוקים תוללה ויטבעו בה את חתם ימים לנצח. כמיטב שירת הנביאים, גם היא לא נולדה מתוך שפע החיים, כי אפ מתוך טועקת-הרוח והמון עניוין. שירת המדבר היא ולהט יענו שקיים כל חרזיה, אך צמאון חיים וכחות חיים אדירים שוקקים בה מראשיתה עד אחריתה. הצער הרב אינו מדכא אותנו, כי אם מעורר וקורא לאלהים. על-ידי הצער נקרב אל אלהים. האדם לעמל נולד, אך נאולה יש. הנאולה תלויה בנו. האדם נאל את עצמו. הצער נואל. עם כל הינון הרב השפוך על פני היצירה הזאת, עוד מעטת תום חתומים מפכים בה בחזקה ואמונה גדולה בה יוקדת. נר אלהים עוד על ארץ רבה.

בשירת איוב עוד פעם התלקחה האש העתיקה ותנע באשיות עולם ותרעידן – אש האלהים במרם תקבד.

